

Thutô ya Ditsatholêgô

e leng

Ditlhogi le Diphedi
tse batho re tshwane-
tseng go di itse le go
di tlhaloganya.

E kwadilwe ke
Morena B. J. Kriel, Motlathobi
wa Dikolo, Rustenburg.

Kgatisô 1.

Kgatisô ya Missione ya Hermannsburg kwa Moerleigh, Natal.

1941.



gn (1) 572/60

Ketetsopele.

Ditlhogi le diphedi tikologong ya rona ke dilô tse bontsi jwa rona re di tlwaetseng ka go di bona ka metlha yotlhe, fa re sa tlholeng re êlêllwa go phela le go gola ga tsôna le e seng go go êlatlhôkô. E! Ebile re fitlhêla e le go itapisetsa lefela, ha mo sekolong dilô tseo re ka di tsaatsiê; gonne re a re, dilô tseo ke tse re di itseng thata, mme kwa sekolong re ka be re rutiwa dilô tse mphya tse re sa di itseng.

Go rialo ke go dira phoso e kgolo. Sekolo ke sôna se se tshwanetseng go re ruta go itse le go tlhaloganya dilô tse di mo tikologong ya rona, gore re tle re itse go di sola molemo, le go di dirisa ka tlhaloganyô. Tlholêgô (Nature) ka nosi le yôna ke moruti yo o phalang baruti botlhe ka go ruta, ke moruti yo a ntseng a etleetsegile go ruta ngwana mongwe le mongwe dilô tse di gakgamatsang, ha a le kêlôtlhokô. Tlholêgô e re ruta ha go tlhoga le go gola gotlhe go diragala ka fa leanong la Motlhodi wa tsotlhe, le ka fa boikaelelong jwa gagwe. Ke gona ka moo go leng molemo thata ha bana ba sekolo ba ka rulaganya bophelo jwa bona ka fa maanong a a molemo, ha ba rata go gola le go tswelapele, gore ba tswê sengwe.

Mme fêla go ya go ipuisetsa ka nosi mo bukeng e kgolo ya Tlholêgô e tlaa nna selo se se tlaa re thatafalêlang. Ke gona ka moo re itumêlang, ha jaanong re neilwe bukana ya thutô, e e tlaa re bulang matlhô, gore re bone dilô tsotlhe tse di gakgamatsang mo tikologong ya rona. Bukana e, re ya go e ithuta ka tlhoa-

*falo, mme moragô ga moo re tlaa lemoga ka
nosi le go itse dilo dintsi tse dingwe ka ga
ditlhogi le diphedi, mme ka go rialo re ikgo-
disetsa kitsô e e tlaa re itumedisang.*

W. EISELEN.

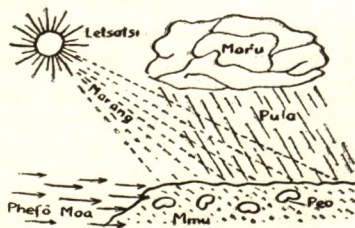


Thutô ya 1.

Dibatlêga tsa go medisa dipyalô.

1. *Letsatsi (bothithô).*
2. *Metsi (pula).*
3. *Phefô (moa).*
4. *Mmu (felô ga go melêla teng).*

Botlhasi: Tsenya peo mo tshitswaneng, O tshelê metsi mo peong. Peo e tshwanetse ya be e khurumeditse ka mmu. Jaanong O e bêê fa e ka fitlhêlwang ke letsatsi la letlhabuda teng. Mme o tlaa bôna moragô ga malatsi a a supang e medile, ka gonne e filwe metsi, le moa, le mmu, le bothithô joa letsatsi. Ge re ka e fa bothithô jwa letsatsi, le moa, le mmu fêla, ra e tima metsi, re tlaa bôna e sa mele. Gapê ge re ka e tsenya mo ntlong ya dikgapetla e ntse e na le metsi, le gôna e ka se ka ya mela, ka gonne e tlaa be e tlhokile bothitô.



Maitekêllô: Tsayang mabôtlôlô, go ka nna botoka ge e le a mfama o o kwa godimo o tlogileng, o o kwa tlase ôna o ntse pila. Mme lo bêê peo mo thoko ga galase, lo e khurumetse

ka mmu o o boteng ba menwana e mebedi (2 inch). Jaanong lo tshêlê metsi, lo bêê mabôtlôlô ao fa letsatsi le phefo di ka a fitlhelang teng. Mme lo tlaa itse go bona 1) ka fa peo e melang ka teng ha e na le dilô tseo tsotlhe, le 2) ka fa e fôkôlang ka teng ha e tingwa sengwe sa tsôna gongwe tsotlhe.

Thutô ya 2.

Medi ya ditlhogi.

Mefuta ya medi: Go na le mefuta e mebedi ya medi ya ditlhogi. Mofuta wa ntsha ke modi o mogolo (wa kutu). Ôna re o fitlhêla mo ditlhareng tsa diperekisi, le tsa mogokare, le tsa mooka, le tse dingwe.

Mofuta wa bobedi re o fitlhêla mo mmopong (mili) le mo mabeleng, le mo bojannye; e ka bidiwa matshegetsa.

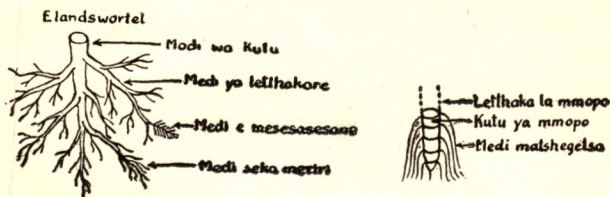
Tirô ya medi ké é: 1) Ke go tshwara (tshegetsa) setlhogi gore se se ka sa digwa ke phêfô. 2) Mo gongwe medi ké sefala sa go bolokêla dijô tse isagwe di tlaa tswang peo. Medi eo ke mefutafuta ya digwêtê le dipotata. 3) Medi ebile e batla dijô le metsi le moa mo mmung. Ka jalo ke tshwanêlô go letafatsa mmu tikologong ya ditlhogi tsa rona. 4) Medi gapê ke tsela e ka yôna go isiwang dijô tse di bonyweng mo mmung kwa matlhareng le dithunyeng.

Medi e melêla kae? 1) Medi ka gale e melêla kwa tlase mo mmung. 2) Gapê e melêla le kwe go leng metsi teng.

Dikarolô tsa medi: 1) Modi o mogolo (wa kutu). 2) Medi ya letlhakore (e tswa mo go yo mogolo). 3) Medi seka moriri (e e tswang mo

go ya letlhakore). 4) Medi e mesesasesane (e e tswang mo go ya moriri).

Mosola molemô wa medi: 1) Medi e mengwe ke dijô, jaaka digwêtê (tsa sekgoa le tsa naga). 2) E mengwe e ntshiwa setlhare sa mala. 3) E mengwe, jaaka Elandswortel, batho bangwe ba suga matlalô ka yôna.



Maitekêllô: 1) Êpa setlhatshana, tlhotlhora mmu mo meding, O supe modi wa kutu, le mefuta e mengwe ya medi, O tle O dirê setshwantsho sa ôna. 2) Êpa medi ya tapole gongwe potata, O bonê ka mo e farologanang ka teng.

Thutô ya-3|A.

Kutu ya ditlhogi.

Go na le *mefuta e mebedi* ya dikutu. Mofuta wa ntlha ke wa kutu e e se nang dikala, e leng ya mmopo, ya mabêlê, le ya mefuta e mengwe ya bojang. Dikutu tse ga di na dikala.

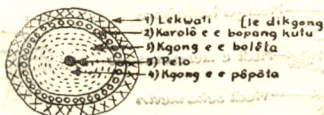
Mofuta wa bobedi ke o o nang le dikala, e leng Perekisi, le Morula, le ditlhare tse dintsi tse dingwe.

Tirô ya dikutu ke e: Tirô ya ntlha re e bôna mo ditlhoging tse dingwe tse di tshwanang le toroko, le mookgôphô. Tsôna kutu ya tsôna

ke polokêlô ya dijô le metsi go di phedisa mo metlheng ya komêlêlô.

Tirô ya bobedi e e dirwang ke dikutu tsotlhe tsa dithare ke go kukêla dikala le matlhare le dithunya le dikenya (maungwô) kwa godimo, gore di se jewê le go senngwa ke diphedi tsa naga; gapê ke gore di se lalê fa fatshe go bolla teng.

Dikarolô tsa kutu e e kgaotsweng ka saga ke tse:



Tlhalosô ya dikarolô tse:

1) Lekwati mmala wa lônâ ka mo teng ke yo mohibidu. Tirô ya lekwati ke go sireletsa logong gore metsi a se le bodisê, le seramê se se le fisê.

2) Karolô e e bopang kutu le logong, ka mo ntlê e bopa lekwati, ka mo teng e bopa logong.

3) Mo legonnye go bônala methalô e e dirêgang ka ngwaga le ngwaga. Ke yôna methalô e re lemogang ka yôna gore setlhare se phedile dinyaga di le kaé. Methalô eo ya ngwaga e bopegile ka mefuta e mebedi ya logong, e leng logong le le boleta, le le le pôpôta. Letlhabula ha dipula di na, logong lo lo bopêgang ka pelê ka ntlha ya tsôna lo nna bolêta, e re mariga ha pula e sa ne go bopege lo lo pôpôta.

Maitekêllô: Tsayang kota ya morula gongwe mobulukomo gongwe mongena le ha e le e nngwe fêla, Lo e ripê ka saga, Lo tle Lo supê dikarolô tsa kutu, mme Lo lekê go bala dinyaga tsa kutu eo.

Lemogang! Ha Lo ka tlosa lekwati tiko-
logong yotlhe ya kutu, setlhare kwa godimo se
kaa swa.

Thutô ya 3B.

Mosola molemo wa dikutu tsa ditlhare.

Dikutu tsa ditlhare re di ntsha dikôta (me-
sipuri) le dipati tse ka tsôna re dirang:

1) Matlo, dikoloi, dikariki, dikêpê, mekôrô,
difofi, mebotorkara, dijêlô (tafole), dinnô (ditulô),
le tse ntsi tse dingwe.

2) Ka dikutu tse di bolêta jaaka tsa mogo-
kare le mopaine (pine tree) re dira pampiri le
matlole a dinamune le a dikenya tse dingwe le a
mokgwarô le dikgonyana tsa ôna.

3) Dikutu re a di fatsa, re gotse mollô ka
tsôna.

4) Ka lekwati la setlhare se se bidiwang
Black Wattle go sugiwa matlalô, ao go dirwang
ditlhako le diteige tsa dipitse le tsa ditonki le
disale ka ôna.

5) Ka matute a ditlhare tse dingwe kwa
botennye ba Afrika, kwa lefatshe le leng bollô
teng, go dirwa gomlastik (rubber) ka ôna. Ka
rubber eo go dirwa mapanta a mebotorkara, le a
dipaesekele, le mekukana ya go tshola metsi a a
bollô, le dilô tse dintsi tse dingwe.

6) Ka borekhu ba mopaine go apeiswa sesepa
(molôra). Gape go tshasiwa dithapô tsa fijolo
ka bôna go tiisa molodi wa tsôna.

7) a. Dikutu tsa ditlhare tse dingwe di ntshiwa
ferefe, tsa ditlhare tse dingwe gapê di ntshiwe
more o o tsenyang mmala mo ferefeng. b. Mo

dikutung tsa mopaine goa bo go ntshiwe molemô o o bidiwang »Stockholm tar«.

8) *a.* Dikutu tsa morula Bathobatsho ba dira dikika ka tsôna, ba dire metshe ka mohwidiri go setla mabele le mmopo. *b.* Ka mokgalo le motswere ba dira marakana a dikolobe le maraka a dikgomo le dikgora tsa digôtlô. *c.* Ka dikutu tsa ditlhare tse di thata tse di botlhofo, jaaka mooka, ba dira dijoko tsa dipholo le tsa ditonki, le mefeng ya dipetlwana le dipeke. *d.* Ka borekhu ba mooka ba thiba dipitsa tsa bôna ha di dutla. *e.* Mefeng ya dilêpê le dinthe tsa marumô, le melamu, le dilei, tsotlhe tse, di ntse di dirwa ka dikutu tsa ditlhare. *f.* Dilwana tsa maatlametlo tse di tshwanang le difofi, gongwe dinonyane, gongwe diphôlôgôlô, di sêwa ka dikutu tsa ditlhare tse di bolêtalêta.

Ditlhare ga di tshwane. Tse dingwe di pôpôta, tse dingwe di bolêta. Ke sôna seo se laolang tirô ya kôta ya setlhare. Jaanong kwalang 1) ditlhare tse di tlhogang ga geno, Lo bolêlê tiro ya sengwe le sengwe. 2) Kwalang tse Lo di itseng di sa tlhoge ga geno, Lo kwalê tirô ya tsôna.

Thutô ya 3 C.

Dikutu tsa ditlhogi tse di fôkôlang.

1) Ditlhogi tse dingwe, jaaka »Maraka,« ga di kgone go ema ka nosi, ka gonne dikutu di se thata, ka moo di tshwanetse go rarêla ditlhare tse dingwe.

2) Mofuta mongwe wa dinawo o o rarêlang thupa le ôna ga o kgone go ema ka nosi, ka jalo o itshôphêlêla mo thupeng ge o golêla kwa godimo.

3) Setlhogi se se bidiwang »Ivy« se namêla lobota lwa ntlo ka go ikgomaretsa mo go lônâ ka medinyana e tshwanang le maotonyana a mmokolodi.

4) Setlhogi se sengwe sa dithunya (malômô) se se bidiwang »Rankroos« se namêla legora la mathale ka go ikgwagetsa mo go ôna ka mebitlwa ya sôna e e dikônô.

Maitekêllô: Kwalang maina a merara gongwe diraredi tse Lo di itseng.

Thutô ya 4.

Matlhare a ditlhare.

A. *Matlhare a ditlhogi* ke dilô tse di phe-lang, tse di nang le tirô ya tsôna. Tirô eo ke go dirêla setlhare dijô.

B. *Mefuta ga matlhare*: Mefuta ya matlhare ke e mebedi.

1) Wa ntlha ke wa letlhare le le lengwe fêla, le le se nang dikarolô, jaaka
re le bôna mo *Blukom*, jaana



2) Mofuta wa bobedi ke wa letlhare le le nang le dikarolô, le le tshwa-nang le la mooka, jaana



C. *Popêgô ya matlhare*.

1) Popêgô ya ntlha ke e tshe-keletsa, ka sekgoa *Kappertje*:



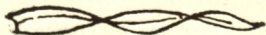
2) Ya bobedi e tshwa-na le sêkêlê, jaana *Blukom*



3) Yabo raio
tshwana le lerumô, ja

Aarons Kelk.

4) Ya bonê e tshwana le leselana (lente) le
le aparwang ke basadi, jaaka lethhare la *mmo-*
po le la
mabele:



5) Ya botlhano ekete thipa-
na e e tsholwang ke dingaka go
sega dinthô ka yôna, jaana



ke la
pere-
kisi.

6) Ya borataro
ekete kgôjana e me-
nagannwe, jaana



Ke lethhare la mofuta
mongwe wa bojang.

7) Ya bosupa ekete
mamao (nalêtê) a tlhome-
tswe mo thupaneng, jaana



Ke lethhare
la *mopaine.*

8) Popêgô ya bofêra
mebedi ke ya pelo, jaana



la *Sonne-*
blom.

9) Ya bofera mongwe ke
ya philô gongwe *nawa*, jaana



10) Ya lesome
ke ya leé, jaana



la *cherry tree.*

Maitekêllô: Batlang matlhare a ditlhare go-
ngwe ditlhogi tsa mefutafuta, Lo a tshwantshê,
Lo kwalê leina la setlhare gongwe setlhogi sa
lethhare leo.

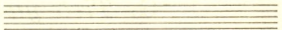
D. Ditshika tsa lethhare.

Go bônala mefuta a mebedi ya ditshika tsa
matlhare.

1) Mofuta wa ntlha ke ditshika tse di rala-
lang lethhare go tswa kwa tlase go ya kwa godimo,

di bapanye di sa kôpane jaaka motlhala wa setimêla. Leba letlhare la mmopo.

2) Wa bobedi ke tse di ralalang letlhare jaaka methalo ya seatla sa motho. Tse dingwe di tshwana le tsa lefofa.

Ditshika di jaana  a) mo mmopong, di tsamaya jaaka motlhala wa setimêla.



b) Ditshika tsa letlhare la morara di tshoana le methalô ya seatla sa motho.



c) Tsa letlhare la perekisi di tshwana le tsa lefofa.

E. Dintshi tsa matlhare.

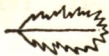
1) Dintshi tsa matlhare a mmopo ga di na maketlonyana, di borethe, jaana



2) Dintshi tsa matlhare a mkgalo le a modutu di na le maketlonyana a a tshwanang le mênô a saga, jaana

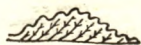


3) Matlhare a tamati a na le maketlo a a tshwanang le mênô a mpya, jaana



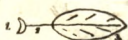
Mênô a mangwe ke a maleele, a mangwe ke a makhutshwane.

4) Dintshi tsa matlhare a mangwe ke tse di manyôkê-nyôkê, jaana



Ke letlhare la Malva.

F. Dikarolô tsa letlhare.



1) Noko gongwe motshwarêllô.

2) Mokgothi (mfeng).

3) Lebatla gongwe sefathêgô.

Dikarolô tsa letlhare di tharo. Ya ntlha ke noko e e bofaganyang letlhare le kalana. Ya bobedi ke mokgothi gongwe mofeng. Ya boraro ke lebatla la letlhare gongwe sefatlhêgô sa lônâ.

G. *Tirô ya letlhare.*

Marang a letsatsi a mathetsa dilwana tse tala mo matlhareng gore a tle a baakanyê dijô tsa setlhare. Dijô tseo ke mmutele, kalaka, letswai, tshwikiri, metsi, moa. Ge dijô di baakantswê, matlhare a di romêla kwa setlhare se di tlhông teng.

H. *Molemô o o solwang ke batho mo matlhareng.*

1) Matlhare a ditlhogi tse dingwe a apeiwa morôgô, o jewe (a thepe).

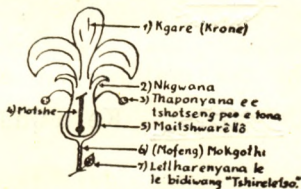
2) A tse dingwe gape a ntshiwa molemô o o alafang (bugu).

3) A motsoko ôna a gogwa ka peipi a tshu-bilwe ka mollô.

4) A ditlhogi tse dingwe a apeiwa ka metsi, metsi a nowe (tee).

Thutô ya 5.

Dithunya (Maloba, Malômô).



Tirô ya dikarolô tse di supang tse tsa sethunya.

1) Kgare (krone) e na le mebala e mentle e e dirilweng gore e bitsê dinotshe gore di tsenye lerole (modula) la dithunya mo teng. E bile e kgabisa lefatshe.

2) Nkgwana yôna e femêla kgare, le thaponyana e e tsholang peo, le motshe, ge di sa ntse di le difya, gore di se ka tsa bolawa ke bollô le maruru. Le gôna gore di se jewê ke digwagwa. Ge sethunya se setse se godile, nkgwana e thusa gore se se ka sa phatlalla.

3) Thapônyana e e tsholang peo e tsala lerole la peo e tona.

4) Motshe o tsala peo e namagadi, mme o amogele lerole.

5) Maitshwarêllô ke ôna a tshwaraganyang dikarolô tse tsotlhe tsa sethunya.

6) Mokgothi gongwe mofeng o bôfaganya sethunya le kala.

7) Tshireletso e sireletsa sethunya se sa le sennye.

Dilô tse dintlê tse re di bônang mo sethunyeng.

a) Dithunya di kgabisa matlo a batho le digôtlô tsa bôna, mme batho ba bangwe ba phela ka go di rekisa.

b) Dithunya tse dingwe tse di bidiwang Belladonna le Kamomella go dirwa molemô ka tsôna.

c) Dithunya tse dingwe tse di tshwanang le »Rose« go dirwa metsi a a nkgang monate ka tsôna.

d) Dithunya tse dingwe gapê di ntsha maungô.

e) Dinotshe di gama mo dithunyeng go dira tswina, mme ka modula wa dithunya di dira mmotu.



Thutô ya 6.

Lerole la dithunya (Modula).

Go na le ditsela di le pedi tse modula o tswang mo sethunyeng o ye kwa go se sengwe ka tsôna.

1) Tsela ya ntlha ke ge sethunya se ipha modula wa sôna ka nosi. Go dira jaana ke go re, sethunya se, se a itsadisa. Fêla leungô la setlhogi se se ntseng jaana, ga e ke e nna le le nonofileng.

2) Tsela ya bobedi ke ya ge modula o tswa mo sethunyeng o tsêna mo go se sengwe, jaaka modula wa dithunya tsa perekisi o tswa mo sethunyeng o tsêna mo go se sengwe. Go fana modula ga dithunya ka tsela e, go siame, ka go dira gore dithunya di enye leungo le le siameng thata, go phadisa la ge se sengwe le se sengwe se ipha modula ka nosi.

Ditsela tse modula o tswang mo sethunyeng go ya kwa go se sengwe ka tsôna ke tse: a) ke ka phefô. b) dinotshe le ditshoswane, c) ka go tlhohlhorêga ga modula ka nosi, d) le batho ba fetola dithunya ka go tsaya modula wa sethunya se, le go o lokêla mo go sele.

a) Ge sethunya se thusitswe ke phefô ka lerole la modula wa sôna, se nna se sennye, le gôna ga se na mebala e mentlê; gapê ga se na monkô o o monate, le swikiri ya go di thatafatsa ga e teng. Modula wa sôna o montsi thata, mme o botlhofo, o bonôlo go fokwa ke phefô, le gôna o borethe, mme ga go na fa o ka kgomarêlang teng. Medula ya mofuta o, re e bôna mo bojan nye le mo mmopong.

b) Dithunya tse di thusiwa ka modula wa tse dingwe ka go di nêwa ke ditshoswane le dinotshe, ke dithunya tse dikgolo, tse di nkgang

monate, mme di dintlê, le gôna di na le mebala e e phatsimang. Di na le monate wa tshwikiri o e leng ôna o bitsang ditshoswane le dinotshe. Mo ditsebeng tsa kola (krone) ya sethunya go na le matshwaô a a supang fa tshwikiri e leng teng mo gare ga sethunya. Ditlhogi tse di nang le dithunya tsa mofuta o ke Sonneblom le Leeubekkie (Sethunyatsatsi le Molongwanatau). Dithunya tse, ga di na modula o montsi. Dikgaragana tsa ôna ke tse dikgolwanyane, mme di a kgomarêla.

c) Dithunya tsa ditlhatsana tse di thusiwanng ke nonyane e e bidiwang senwaborophi le tse dingwe, di na le popêgô ya melomo ya tsôna dinonyane tse. Molomo wa nonyane e o tshwana le sethunya sa panana le sa kgophane, mme go bonôlô go yôna go tsaya lerole la modula wa tsôna.

d) Modula wa sethunya se setonanyana o wêla mo motsheng wa sethunya se senamagadi, mme e ntse e le sethunya sa setlhogi se le sengwe. Mofuta o, re o bôna mo mokhureng. Dithunya tsa mokhura di nna di athame masigo a mararo. Ge ka nakô e, modula o ise o fediwe ke serurubele, dimpana tse di rweleng modula, dia ôbama ka go imêlwa ke ôna modula, mme modula o tlhotlhoregele mo godimo ga dikarolô tse dinamagadi tsa dithunya, mme ka tsela e, dithunya tse di itsadise.

e) Motho le ênê a ka fetola sethunya ka go tsaya modula wa sethunya se, mme a o lôkêla mo go sele. A ka dira jaana ka go tsaya tsholanyana (borseltjie) e e bolejana, mme a tsaya modula wa sethunya se setonanyana, a o fetetsa mo metsheng ya sethunya se senamagadi sa mofuta o le mongwe.

Darwin, mongwe wa barutegi ba bagolo, o kile a lemoga ha go tlhokôfala ga kotulô ya dijâlô

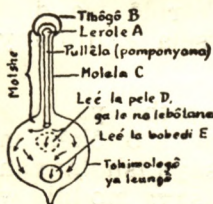
tse di bidiwang »klawer«, e le ka go ne go se dinotshe tse di ka rwalang modula, tsa o isa mo dithunyeng tse dingwe, gonne dinotshe di ne di feditswe ke magôtlô a a neng a le mantsi, ka go no go se na dikatse. Selô se, a se itsise beng ba masimo. Ba rêka dikatse, tsa bolaya magôtlô; dinotshe tsa ntsifala, tsa dira tirô ya tsôna, mme kotulô ya nna e kgolo.

Maitekêllô: Thibêlang dinotshe, le diruru-bele, le ditshoswane go fitlhêla dithunya tsa setlhare, ke gore, thiba sethunya ka lesela gore dinotshe le dilo tse dingwe di pallwe ke go tsêna mo sethunyeng, mme Lo bonê ka fa dithunya tseo di se nkeng di ntsha maungô ka teng.

Thutô ya 7.

Tsadisô ya Sethunya (Leloba Bolômô).

Ge lerole (modula) *A* le wêla mo godimo ga tlhôngô *B*, lebôtana le le ka kwa ntlê la *A* lea phanyêga, mme lebôtana le le ka fa teng le tlaa tswêla



kwa ntlê, le tswa pullêla e e yang kwa tlase, e feta ka molala *C*, e ntse ee ja tselana ya yôna. Ge e tsêna fa leungô le simologang teng, pullêla, e a bulêga, mme dipeonyana tse ditonanyana tse di tshwanang le dikuduntwane di a tswa, mme nngwe ya tsôna e kôpane le leé la pele *D*,

leo le se nang lebôta (letlape). Mo karolong e ya leé, peonyana eo e bopêga semelanyana sa sebaka se se tlang, se se setseng se na le modi le kutu le matlharennyana. Peo e nngwe e tonanyana e ya go kopana le leé la bobedi *E* le le nang le

lebôtana. Leé leo, ka go arogana, le dira dijô tse e tlaa reng ge semelanyana seo se simolla go mela, sa iphêpa ka tsôna.

Thutô ya 8.

Maungô (dikenya, dikunya).

Maungô a ka aroganngwa ditlhôpha tse pedi tse golo:

(a) Ke setlhôpha sa maungô a re a jang a omile, ha a sena go butswa, a a tshwanang le mabêlê kapô mmopo.

(b) Ke setlhôpha sa maungô a re a jang a le metsi, ha a sena go butswa, a a tshwanang le diperekisi, dinamune le magapu.

Dikunya tse di sa phanyegeng ge di omile, di budule.

Ke tse:

1) Ke leungô la ditlhaka tse di tshwanang le mabêlê, majang, mmopo, korong; ka kakaretso ga tse ke mabêlê. Letshwaô le di itsegeng ka lônâ ke gore, letlalô la tsôna ga lea kgaogana le pelo ya tsôna, mme ke selô se le sengwe fêla.

2) Ke leungô le dikgapetla (dikôkôla) tsa lônâ di sa tshwaraganang le pelo ya lônâ, jaaka ditlhaka tsa sethunyatsatsi le tse dingwe. Ditlhaka tse, di ka mo teng ga letlalô la tsôna di sa bofagana le lônâ.

3) Ke dikgeru tse di tshwanang le morula le akkerboom. Ge kgaragana e sa le nnye, e na le diphaposi (dikamore) di le nnê, mme mo go nngwe le nngwe ya tsôna go na le môkônyana. Mme fêla ka pelê ge e ntse e gola, mebôkônyana e meraro e a swa, mme phaposi ya bonê e tsee boteng botlhe ba kgeru ka nosi.

Maungô a a phanyêgang ge a budule, a omile.

(I.) Ao ke dinawa le ditlhodi. Ge di budule, di a ôma, mme di phanyege, mme ditlhaka tsa tsôna di wele fa fatshe.

(II.) A bobedi ke a a tshwanang le mokhura gongwe le bloekom. Ge a budule, a phanyêga kwa ditlhogong, mme e re ka magago le diphatlana, ditlhaka tsa ôna di tlhotlhorege.

(III.) A boraro keleungô la setlhogisesetshwanang le leraka. Ge le budule, le omile, le phanyêga ka ntlha e le nngwe. Mofuta wa tse, o re o itseng thata ke modilla.

Dikanya tse di nang le metsi ge di budule.

a) Ke diperekisi, diapolekose, dikeresi, morula. Dikanya tsa tsôna di na le dithapô tse di thata, tse eketeng matlapana. Ke ka moo ka Seafrikaans di bidiwang »Steenvrugte«, ka Setswana re ka re, Dikenyamatlapana.

b) Tse dingwe ke dipyere, diapole, dikopere, tseo di nang le dithapô tse eketeng dithotse tse di bolêta. Ka ntlha ya moo di bidiwa dithapo bolêta (pitvrugte).

c) Tse di tshwanang le ditamati, le diapelifis, le dinastergal, le ditoroko, re di bitsa »bessievrugte«. Di itsiwe ka gore, thapô tsa tsôna le dinama tsa tsôna di tlhakatlhakanye fêla.

d) Dinamune, le dinareki, le bo ratsuru, ke tsa dikanya tse di botsitsibosa, e leng citrusvrugte. Tse re di itse ka mantlwana a a lesomê a tsôna, le ka matlape a tsôna a a tletseng matute.

Molemô o mogolo wa dikanya mo bathong.

Dikanya tse batho ba ka di jang, di na le molemô o mogolo mo go bopeng mmele wa motho. Ke ka ôna mokgwa o batho ba fulang ditlhare,

ba di je. Fa gongwe baa di apaa, gongwe ba di anege, gore ba tle ba di jê mariga. Motho mongwe le mongwe o tshwanetse go baana le ditlhare tse di enyang leungô le le jewang.

Bolêla dikenya tse dingwe tsa naga tse O di itseng, O bo O tlhalosê gore ke tsa setlhôpha sefe, ka go di tshwantshanya le tse O setseng O di ithutile mo thutong e e fa godimo.

Thutô ya 9.

Phatlallô ya peo.

E re ka setlhare se sa kgone go baballa bophelô jwa sôna ka go tshaba, jaaka phôlôgôlô e boloka bophelô jwa yôna ka go sia dira tsa yôna, se tsweletsa pele bophelô jwa sôna ka go enya dipeo tse dintsi, mme se di phatlalatse, gore losika lwa sôna lo se fêlê, lo tswêlêlê pele.

Dipeo di phatlalla ka mekgwa e: *a)* Di tsêwa ke phefô; *b)* ke metsi; *c)* ke go thanya ge di phanyêga, jaaka ditlhodi; *d)* ke diphôlôgôlô; *e)* ke dinonyane; *f)* ke ditshoswane; *g)* ke ka bokete jwa tsôna di wêlang fa fatshe ge di phanyêga, di tlhotlhorêga; *h)* ke motho.

a) Phefo: Dipeo tsa setlhare sa mafyi (melkbossie) di na le dilô tse eketeng diphofa, mme dilô tse, ke tsôna di thusang gore phefô e phatlalatsê peo le lefatshe. Ditlhare tse dingwe tse di bidiwang »denneboom« di na le dipeo tse di nang le diphuka, mme tse di thusa gore di isiwê ke phefô gongwe le gongwe kwa e fokêlang teng. Tse dingwe di tsamaisiwa ke ditlhatshana tsa tsôna ka nosi, jaaka lenyetse, O fitlhêlang ekete ke setlhonyana, le sianye fa pele ga phefô.

b) *Metsi*: Dipeo tse dingwe tse di tshwanang le »kokosneut«, ge di ka wêla mo metsing, metsi ga a kgone go tsêna mo teng ga tsôna. Dingwe tsa tsona metsi a noka a tlaa di isa lewatleng, metsi a lewatlê a di isa ditlhakatlhakeng tse di kgakala, gongwe kwa mafatsheng a mangwe, mme koo di mele. Dipeo tsa mefêrô le tsa majang di tsamaisiwa ke metsi go tloga felong gongwe go ya kwa gongwe.

c) *Go thanya*: Dipeo tse dingwe di phatlalla ka go phanyêga ga leungô la setlhatshana sa tsôna, jaaka dinawa di phanyêga ge di budule, mme peo ya tsôna e thanyetse kwa kgakala.

d) *Diphôlôgôlô*: Dipeo tse dingwe tse di etsang mokolonyane di na le maotwana a ka ôna di itshwarellang mo boeng ba phôlôgôlô, mme ge phôlôgôlô e tsamaya, e êta, e di gase gongwe le gongwe fa e tsamayang teng, tsôna di sale di mela teng: Mosetlhô le ôna o tsamaya ka go kgomarela ditlhako tsa diphôlôgôlô le maroo a dibatana, di wele kgakala, di mele teng.

e) *Dinonyane*: Dinonyane di tsamaisa peo ka go ja leungô la boletswa, le mounô, le motshôtlhwane, le tse dingwe, mme e ete, e di jale ka go di latlha fano le fale. Ka galê re filhêla boletswa le mounô di mela mo godimo ga ditlhare tse dingwe fa dinonyane di fitlhileng tsa di latlha teng.

f) *Ditshoswane*: Ditshoswane le tsôna di phatlalatsa peo ka go e rwala fa e leng teng, mme di e ise kwa e seng teng. Foo e tlaa mela, e gola, e tsala.

g) *Bokete*: Maungo a dithare tse di tlhgang mo dithabeng jaaka morula le mmupudu, eare a wa, bokete joa ôna bo dire gore a kgokologele kwa tlase, mme koo a khurumediwe ke mmu, a mele.

h) Batho: Batho ba tsamaisa peo ka go tsaya peo ya lefatshe le, ba ye go e jala kwa go lele; ba tsee ya lele, ba ye go e jala mo go le. Ka jalo motho ke mongwe wa ditsamaisi tse dikgolo tsa dipeo tsa lefatshe.

Bolêla dipeo tse dingwe tsa naga, mme O tlhalose mokgwa o di phatlallang ka ôna!

Thutô ya 10.

Mokgwa o ditlhogi di itshireletsang ka ôna.

I. Ditlhogi di itshireletsa mo dipholologolong ka mokgwa o:

a) Ditoroko le dithunya tse di tshwanang le »rose« di itshireletsa ka mebitlwa ya tsôna.

b) Mekhura le ditlhare tse dingwe tse di nkgang di itshireletsa mo dipholologolong ka monkgô wa tsona o o maswê, mme ga go phôlôgôlô e e di jang.

c) Mmabi le mmabatsana di na le boanyana bo bosesane bo bo babang (fisang) phôlôgôlô melomo ge ee ja sengwe sa tsôna. Kgôphane le mookgôphô di botlhoko ge di jewa. Ga go sepê mo go tsôna se se ka êkang phôlôgôlô go di ja.

d) Setlhare sa feie, le mfawa, le motlhatsa, di na le mafyi a a kgomarêlang diphôlôgôlô mo melomong, ge di o ja.

II. Ditlhogi tse di phelang mo komellong.

1) Ditlhogi tse, di bopegile jaana, gore e re ge dipula di na, di itse go nwa metsi a mantsi

le go a ipolokêla mo go tsôna, gore di tle di ithusê ka ôna mo sebakeng sa kômêllô. Mofuta o wa ditlhogi o bonwa mo godimo ga dithaba le mafika, mo pula e sa kgoneng go di nosetsa, le mo dikakeng tse go sa neng dipula teng. Ditlhare tse di tlhogang mo mafelong a a ntseng jaana ke meoka, le metantanyane e e nang le digwere tse ditona kwa tlase, jaaka seswagadi, le leruswa, le tse dingwe.

2) Dingwe tsa ditlhare tse, di tlhoga mo go-dimo ga ditlhare tse dingwe, ka sekgoa di bidi-wa »Orgidie«.

*Mokgwa o ditlhogi di ipolokêlang metsi
a tsôna ke o:*

a) Ditlhogi tsa ka fa tlase go mmu, jaaka dipotata, le ditapole, le dioie, le dirowa, le digwere, di ipolokêla metsi mo meding ya tsôna e e dikgagara, e e bileng e le yôna e jewang.

b) Ditlhogi tse dingwe gapê di a bolokile mo meding e e leng mekima, jaaka »Elandsboom«. Mooka ôna o isa medi ya ôna kwa botennye ba lefatshe, kwa e fitlhêlang metsi teng.

c) Toroko le kgôphane le mokgôphô di bolokile metsi a tsôna mo matlhareng a maima a tsôna, gore di iphêpê ka ôna mo metlheng ya komêllô e kgolo.

Mokgwa o ditlhogi di thibêlang gore metsi a di a ipoloketseng a se ka a gôgwa ke phefô le ge e le marang a letsatsi.

a) Kgophane e thibêla ka matlhare a yôna a a tlhatlaganyeng, e sireletsa a a kwa tlase gore a se ka a tshwarwa ke marang a letsatsi, mme a nnê mo moriting ka galê.

b) Letlalô gongwe letlape la letlhare la kgophane le leima, ka jalo metsi ga a kgone go tswa ka bonôlô.

c) Mo godimo ga letlhare la kgôphane go alegile selô se eketeng mafura, mme se thibêla gore metsi a se ka a gogêlwa ke letsatsi kwa ntlê.

d) Mo godimo ga letlhare gapê go marobana a se mantsi, a a tshwanang le marobana a letlalô la motho, a a ntshang mofufutsô. Fêla, e re ka a se mantsi, letsatsi ga le kgone go ntsha metsi mo go lônâ. Mme ka fa tlase ga letlhare gônâ go na le a mantsi. Fêla marobana ao a kwa botenneye, fa phefô e sa kgoneng go gôga metsi mo letlhareng.

e) Mo teng ga letlhare la kgôphane, metsi a tlhakanye le selô se se kgomarêlang, se se tshwanang le boletswa. Selô se, se tshwara metsi gore a se ka a gôgwa ke letsatsi. Tirêgô e, re ka e bônâ sentle ge re rothetsa metsi a a phêpa mo seiponeng mmôgô le metsi a a tswakilweng le swikiri. Metsi ano a tlaa sala, a a phêpa ôna a tlaa gôgwa ke letsatsi.

f) Matlhare a kgophane le a »plakkies« ke a maima. Ka tsela e, dibullanyana tsa metsi (gongwe ditshikana tsa ôna) tse di kwa godimo mo letlhareng, ke gore, tse letlape la letlhare le di letseng 'odimo, ke tsôna fêla di thuthafadiwang ke marang a letsatsi, mme jalo metsi a tsôna a ye le letsatsi. Tse di kwa gare le kwa tlase mo letlhareng, bothithô ba letsatsi ga bo fitlhe kwa go tsôna ka ntlha ya boima ba letlhare, mme jalo metsi a sale.

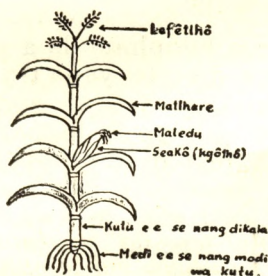
g) Majang a a tlhôngang mo nageng tsa komêllô a menaganya matlhare a ôna, gore marang a letsatsi a se ka a fitlha pila mo go ôna. Matlhare a ebile a na le boa bo bo thibêlang phefô go pyhisa metsi mo bojanneye.

h) Matlhare a mooka a kgaogantswe ka ditsebenyana, mme ge letsatsi le le bollô thata, aa iphutha, a ise letlhakore le lesesane la ôna ntlheng ya letsatsi. Ka go rialo matlhare a thibêla marang a letsatsi gore a se ka a gôga metsi a ôna.

Tirô ya ditlhare tse mo mothong: Batho ba ba agileng mo dinageng tsa komêllô, ba tshwanetse go êlatlhôkô se thusô ya ditlhare tse e leng yôna mo diruiweng tsa bôna. Ditlhare tse ke tsôna diphôlôgôlô di phelang ka tsôna. Jalo ge, ga baa tshwanna go di rêma, kapô go di fisa. Bogolo ba tshwanetse go jala ditlhare tse di jewang ke diruiwa, tse di tshwanang le mooka, mokgalo, »soutbos,« »spekboom,« mopane, terpenteinboom, gobane mo nakong ya komêllô, dikgomo le diruiwa tse dingwe di ka iphedisa ka tsôna.

Thutô ya 11.

Mmopo.



Mmopo mo pelong ya ôna oina le sekhuru mêlô se le sengwe fêla. Ke ka moo ea reng ge o mela o tswa mo mmung, tlhôngô ya ôna e tlhamallele fêla kwa godimo. Letlhogêlana la ôna ga le tshwane le la nawa, ka yôna e na le dikhurumêlô tse pedi mo pelong, tse di dirang

gore letlhogêlana la yôna ge le tswa mo mmung le tlhage le kônnê molala. Mmopo ga o na modi wa kutu o o tsênêlang kwa teng mo mmung. Medi e mengwe ya ôna ke e e fêpang setlhare ka dijô tse di tswang mo mmung, le go se tshegetsatsa gore se se ka sa digwa ke phefô.

Kutu. Kutu ya mmopo e na le dinoko, mme e tlhamaletse. Ga e na dikala, mme boleele jwa yôna boa be bo fitlhele dinaô di le sesome le le metsô mebedi. Mo bofyeng ba yôna mmala wa yôna o motala, mme e thusa matlhare a yôna go anyisa leungô la yôna. Boleele jwa bophelô jwa mmopo ke ngwaga o le mongwe fêla, mme ge mariga a tsêna o a swa.

Matlhare a mmopo. Matlhare a mmopo ga a na mokgothi. Ka jaana re a bitsa madulakutung ka a ikgomareditse mo kutung. A dirilwe gore lengwe le nnê ka fa tsogong la nja, le lengwe ka fa go la molêma.

Sebopêgô sa matlhare a mmopo se tshwana le sa lesela le le bidiwang »lint.« Matlhare a ôna a borethe mo losing, mme ditshika tsa ôna di ralala letlhare lotlhe di bapanye, di sa kôpane, jaaka motlhala wa setimêla.

Dithunya tsa mmopo di bidiwa tsa ntlo e le nngwe, gobane se setonanyana le se senamagadi di mo kutung e le nngwe. Se setonanyana se bidiwa lefêtlhô, se senamagadi sôna ke maledu a a mo sethung.

Go phatlaladiwa ga modula. Modula wa mmopo o tsêwa ke phefô mo lefetlhong le le nang le peo e tonanyana, e o ise mo maledung a a nang le peo e namagadi, mme jalo o tsale. Ka ntlha ya moo, mefuta e meraro ya mmopo, e leng o o tsalang ka pele, le o o belesang thata, le o o ka tshwarêlang sebaka mo komellong, batho ba tle ba o jale felô go le gongwe. Mebopo e, ka go tsadisana ka medula ya yôna e nêêlana

mekgwa ya yôna e e fapaanyeng. Peo e jaanong e tswang mo kôpanong ya mefuta e meraro e, e ntsha mmopo o o belesang thata, o tsala ka pele, ebile o tshwarêlla sebaka se seleele mo komellong. Peo e, e tsisiwa ke ge phefô e tsaya modula wa mofuta o, e o isa mo maledung a mofuta o mongwe.

Mefuta ya leungo. Mmopo ke mofuta wa leungo la ditlhaka.

Go phatlaladiwa ga peo ya mmopo. Peo ya ôna e phatlaladiwa ke motho ka go o gasa mo tshimong.

Mosola wa mmopo mo mothong. Mmopo ge o sa le motala, rea o apay, re o bese go o ja. Ge o budule re o dira dipabe, re o apae lefata, re o sile bupe go dira bogôbê, kapô lefata le le tlhobotsweng. Mo go ôna re ntsha bupe bo bo gagamatsang masela-»seteisel.« Mo go ôna go ntshiwa mafura a a bidiwang Epic,« mme ka mafura a, re besa mae, le go gadika ditlhapi. Sesepa sa diatla se se bidiwang »Toilet« se dirwa ka ôna mafura a. Le »petrol« e dirwa ka mmopo. Gapê mmopo o dirisiwa go fêpa diruiwa le dinonyane tse di ruilweng, e leng dikgogo, maganse, le dipidipidi. Dithu tsa ôna re gotsa mollô ka tsôna. A lehumô!

Thutô ya 12.

Mfêrô.

Mfêrô ke ditlhogi tse di tlhogang fa di sa tshwannang go nna teng. Go na le mefuta e mebedi ya mfêrô e, batho ba e fitlhêlang mo masimong le mo megoleng ya bôna, ba ôtlhaiwang ke mmusô ka ntsha ya yona, ke mmutlwa nakana le motanakolobê. Go sa le mfêrô e mentsi e me-

ngwe, jaaka thepe, mokolonyane, selêlê, le e mengwe.

Tshenyêgêlo e e tlelang balemi ka mefêrô.

1) E nwa monôuô o otlhe wa mmu o o tlhokwang ke dipyalô go tia ka ôna le go belesa maungô.

2) Mfêrô o hupetsa dipyalô tse di byetsweng, gore di se gole le go enya pila.

3) O nwa bokgôla botlhe ba mmu, gore dipyalô di swabê, di se enye sepe.

4) Mfêrô o o tshwanang le mmutlwana kana le motanakolobê, ka dipeo tsa ôna di na le mebitlwanyana, dipeo tse di ikgomaretsa mo boboeng jwa dinku, dipeo tse di tsenyeng nku ka fa legwafeng di ntsha ntho teng, nku e tlhotse. Ka mosô ha mong'a tsôna a di beola, a re ke rekisa boboa, a bone tlhwatlhwa e nnye fela ka bona, gonne bo le maswe. Boboya bo, ha jaanong bo tsenngwa mo matšhining o o bo ôtlhang ditlhale le go bo loga masela, bo robe mênônyana a matšhine oo ka dipeo tse, le ka mebitlwanyana e e bo kgomaretseng.

5) Ha mabêlê a sekgoa a tlhakanye le dipeo tsa bêlêhabore le draboke le mefêrô e mengwe, dipeo tse di tla isa tlhwatlhwa kwa tlase thata ha mong'a ôna a a rekisa, mme jalo a senyêgêlwa.

Ka fa mefero e falatsang dipeo tsa yôna ka teng.

Dipeo tsa mefutanyana e mentsi ya majang le mefêrô e mengwe di botlhofo thata, fa phefô e di tsayang pila e di gasagasetsa kwa le kwa. Dipeo tsa mefêrô e mengwe gapê di tsêwa ke metsi a pula le a fôrô e e nosetsang, a a falatse le masimo. Dipeo tse dingwe gapê di faladiwa ke dihutshane le dinonyane. Le motho o a tle a falatse dipeo tsa mefêrô ha a gasa mabele a a maswe, ke gore a a tlhakanyeng le dipeo tsa mefêrô, mo tshimong ya gagwe.

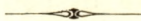
Ka fa mefêrô e ka lwantshiwang ka teng.

1) Ka go lema (poraka) tshimo e e tletseng mefêrô, mefêrô e ise e tswale. Ka go rialo re tla be re dirile dilô tse pedi tse di molemô, re tlaa be re bolaile mfêrô ebile re senyeditse dibôkô le dikhukhwane tse di senyang mo masimong mafulô, gore di se ate. Gape botala bo re bo lemetse mo mmung, ke mmutele; le tshimo re e budusitse, gore e re dipula di na. metsi a tsênêlêlê mo mmung a se ka a êlêla kwa dinokeng.

2) Re ka bolaya mfêrô ha masimo a rona re a êga, gongwe re byetse dipyalô ka methalô, ra o bolaya ka mogomanyana o o tlhagolang, gongwe ra tlhagola ka dipetlwana.

3) Re tshwanetse go tlhokomêla thata gore mfêrô re o bolaê o ise o tswale, mme ha o setse o tswetse, re o kumole re o fise mmogo le dipeo tsa ôna.

4) Re tshwanetse go tlhokomêla gore dintshi tsa matamô a rona le dintshi tsa difôrô tsa rona di se ka tsa tlhoga mfêrô e e ka latihêlang dipeo tsa yona mo metsing. mme metsi a di isa kwa masimong. Tirô: A Lo ke Lo re tlhalosetse mefuta e mengwe ya mefêrô e Lo e itseng mo tikologong ya ga galona. Lo bolêlê: Ka ga felo fa o tlhogang teng, le ka ga medi ya ôna, le kutu, le matlhare, le dithunya, le dipeo tsa ôna, le ka fa dipeo tse, di phatlallang ka teng, le ka fa mefêrô Lo ka e fenyang ka teng.



Thutô yo 13.

Dintsi.

Dilônyana tse dingwe gape tse, mo gongwe di re tshwenyang thata mo maungong a rona, ke dintsi. Le tsona ke mmaba o mogolo wa motho,

ka gonne di falatsa mefutafuta ya malwetse mo bathong, e leng mafatlha a magolo, malwetse a matlhô, mala a mahibidu, le a mangwe.

E tlaa re re ise re ye go ithuta ka fa re ka tlhabanang le tsôna le go di bolaya ka teng, ra utlwa pele sengwenyana ka ga popegô le mekgwa ya yôna, le go phela le go ata ga yôna.

Ntsi ke selô sengwe sa mofuta wa dilonyana tse di bidiwang (insect) ka Sekgowa. Insect go teiwa dilonyana tse mebele ya tsona e nang le dikarolô di le tharô. Karolô ya ntlha ke tlhôngô, ya bobedi ke mafatlha, a maóto le diphuka di tlhogileng mo go ôna. Karolô ya boraro ke mpa. Mo tlhogong ya yôna go maitlhô a mabedi a eketeng a tlhamagantswê. Molomo wa yôna o na le selôpô (pôgô) se seleelenyana, se e monang gongwe go tsuntsunyetsa dijô tsa yona ka sôna. Mmele o otlhe wa yona le maóto a tlhogile boboya jo bosesasesanyane, mme ke ka bôna e sêlang matshêlabolwetse, e a falatsa.

Bonnô jwa dintsi bogolo thata ke lesaka la dikgomó, le la dinku, le ha e le setala sa dipitse, gongwe dithótóbóló, le mafelo a matladika kwa go latlhêlwang dinama le dijô tse di bodileng teng.

Ke gôna moo di go ratang thata, gonne di tlhola mo teng, di tseneletse maswe ao, mme di tlhage di rwele matshela-bolwetse ka boboya jwa tsôna go a isa mo bathong.

Ntsi e tlwaetse go baa mae a a ka nnang makgolo a mabedi le go fetisa, mo mosuteleng o o sa leng metsi, mme e re ha letsatsi le thuthufala, a thuthusege, go tswe dibokwana tse tshweu tse dinnye. Dibokwana tseo di phele ka mmutele o o metsi oo, gongwe ka dibodu tse di tsaletsweng mo go tsona, go fitlhêla di gole, di fetoge, di tswa dithô (papiés). Sethô seo se tlaa nna malatsi gape se itse go fetóga la bobedi, jaanong e nna ntsi e e itekanetseng, e le yôna e simollang go baa maé. E ata ka mokgwa o o boifisang, gonne

moragô ga dikgwedi di se kae ntsi e setse e na le bana le ditlogolo, le ditlogolwana tsa diketekete.

Dintsi le tsôna di na le baba ba tsôna. ba ba re thusang thata go di fokotsa gore di se ntsifale thata. Baba bao ke: Leobu, kgatwane (mankgaditswane), le dinonyane dia tle di iphedise ka dintsi. Le segokgo se tshwara dintsi tse dintsi ka bôbi. A Lo setse Lo kile la bôna dikgogo le masogo di fata bolôkô ba kgomo, le mmutele mo sakeng la dikgomo? E a be e le go batla maé a dintsi le dibokwana tsa tsôna go di ja.

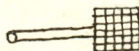
Re ka bolaya dintsi go di fokotsa ka mekgwa e:- Ha dijô tsa rona re di boloka fa ntsi e ka se kang ya di ama teng. Gongwe ha re di tlhokisa mafelô a go tsalêla mae teng ka go êpêla dijô tse di boduleng le tse di latlhwang. gore ntsi e tshaêlê go tsalêla maé mo teng. Gongwe ha re tshêla dip mo mmuteleng wa lesaka le mo dithotobolong, gonne ntsi e ka se tlhole e bêêla maé mo teng.

Le gona dintsi re ka di bolaya ka go tshêla mafyi mo mogopyaneng, re a tlhakantse le more o o bolayang.

Batho ba bangwe ba di tshwara ka serai sa dintsi se se itseng go di tshwara ka makgolokgolo. Ba bangwe gape ba di tshwara ka boletswa, le ha e le borekhu bo bo tshasitsweng mo pampiring e e lepeledisitsweng mo tlung.

Mokgwa o mongwe wa go di bolaya ke go di kuelelsa ka more o o bidiwang komo gongwe flit.

Ha O rata go fa ngwana wa gago mphô e a ka e itumêlêlang thata. O mo fê seditse gongwe setsiba sa sefrata, le ha e le sa lela (tube) la motorokara, se tshwarisitswe mo mkgothing jaana:



gore a gole dintsi ka sona. O tlaa bôna se mo natefêla thata, a tlhoafala go tsoma dintsi le go di bolaya. Ka jalo le ngwana wa gago o tlaa thusa thata go di fokotsa.

Batho ba bantsi gape ba thibile m jakô ya bôna le difenstere ka seftrata, go iletsa dintsi go tsena mo matlung.

Ha motho a ka bo a lemogile pila gore ntsi ke selô se se bobe jo bo kanakang, o na a ka se ke a ja sejô gongwe go nwa mafyi a ntsi e swetseng mo go tsôna.

Utlwang, lona bana ba sekolo, tlhasêlang mmaba ya mogolo yo wa bathô. Lo mo lwantsheng, mongwe le mongwe wa lona a lekê go bôna gore a ka bolaya dintsi di le kaé ka letsatsi!

Thutô ya 14.

Tshoswane (Motlhwa.)

Selô se se gakgamatsang.

Kgosi Solomon o kile a bôka tshoswane ka go raya motlapa, (setshwakga) a re: Eya tshoswaneng, O lepê mekgwa ya yôna, O tlhalefe. Mofuta wa ditshoswane, o re tlaa buang ka ga ôna fa, ke motlhwa. Ha motho a byetse ditlharenzana tse di jwang le ha e le tse dingwe, motlhamongwe o tlaa bôna letshwenyo le legolo ka motlhwa o ó di kgaolang mo mmung. Le tshenyô bobe e motlhwa o e dirêlang batho mo matlung a bôna e a itsege. Fela e tlaa re re ise re tlhotlhomise ka fa o ka bolawang ka teng, ra ithuta sengwe pele ka ga bophelo jwa ôna.

Motlhwa jaaka dinotshe ke diphelammôgô fêla; jaaka batho ba phela mo metseng ya bôna, le ôna re ka re o phela mo metseng; mme re na le go ithuta tse dintsi mo go ôna. Motlhwa o aga matlo a ôna ka maatlametlô a magolo. O

duba mmu ka mathe a ôna, o age matlo (seolo) ka seretse seo, mme e nne e metsi a pula a ka se kang a tsênêlêla mo teng le ha e ka na jang! Mme ka mo teng ga seolo go gontle thata, ga go leswe le eseng matlakala. Go ditsela tse dikgolo le tse dinnye tse di tswang mo go tse dikgolo, di ya ntiheng tsotlhe le dikhutlhwane tsotlhe tsa seolo. mme ditsela tsotlhe di ya go fella kwa mosate kwa go agileng mohumagadi teng (kana kgosi ya motlha ke e namagadi). Tirô ya mohumagadi ke go baa (tsala) maé. Mme e re ka a itse ha setšhaba sa gagwe se tia ka bontsi ba batlhanka, a tsale maé a a ka fitlhêllang dikete tse tharo ka letsatsi.

Mohumagadi o busa setšhaba sa gagwe ka mokgwa o o gakgamatsang. O ka ba wa re, o isa melao mo setšhabeng ka setu (wireless). Gonne ha O ka taga (tlhapêla) Mohumagadi ka bokgakga jwa kakana (pyp), O tlaa bôna setšhaba sotlhe sa motlha le sôna se tlhakanye tlhôngô. Mme ha O ka mo bolaya, mme go se mohumagadi yo mongwe yo o ka busang mo boemong jwa yo o suleng, setšhaba sotlhe le sôna se tlaa swa.

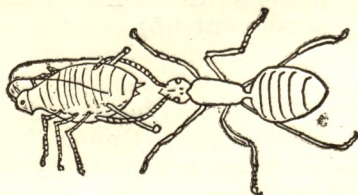
Mo seolong, ebong mo motseng wa motlha, tsotlhe di diriswa ka thulaganyô e ntle. O ka fitlhela go le ntlwana e e leng ya bana fela, e ba baballwang mo go yona, mme ba baballwa ka tlhokômêlô e kgolo. Motlha o mogolo wa tle o metse dijô. e re ha di lêtafetse mo mpeng, o di tlhatse, o di jese bana. Gape bana ba tlhapišwa ka letsatsi le letsatsi.

Motlha le gona o a itse, ge go fokwa ke phefô le go aramela letsatsi e le molemo o mogolo mo baneng, ke gona ka moo maé a isiwang ka fa tlase ga letlapa gaufe le seolo, gore a thuthusege teng; gore e re ha a thuthusegile, bana bao ba baane le go ka tswela kwa ntle go athatela letsatsi le go fokwa ke phefô. Ha motho a ka menola letlapa leo, o tlaa lemoga ka fa bana bao ba ratwang thata ka teng, gonne o tlaa

bôna motlhwa mongwe le mongwe o phamola ngwana, o mo t-habisetsa mo seolong.

Motlhwa ebile o na le dikgomo tsa mafyi tse o di anyang, e leng khukhwanyane e tala e é ka fitlhelwang mo dithunyeng (rose) le ditlhogi tse dingwe. Motlhwa o phutha maé a dikhukhwane tseo, mariga a ise a tsene, o a boloke mo sekhutlwaneng sengwe sa seolo go ya selemo se tlê, gore maé ao a thuthusêgê. Bana ba ba duleng mo go ôna karolô e ngwe ya bôna e tlaa lesele-diwa go tswêla kwa ntlê, go ya go iphedisa teng. Karolô ya bobedi yôna e agêlwa dintlwana, tse nngwe le nngwe ya tsôna e lekanyeng khukhwanyane. Khukhwane e, ga e na go tswa mo ntlwaneng e ka gopê, gonne mojakô o lekanyeditswe motlhwa fela, gore o kgônê go di fêpa ka dijô.

Go di anya go diragala jaana. Ha motlhwa o itse gore dikgomo di sisitse, o tlaa tsêna ka mojakwana oo mo ntlwaneng mo mosong, o fitlha o tshikinya kgomo eo mo mpeng, mme yôna e tlaa ntsha morô o o tshwanang le dinotshe tsa peeyane, kwa maragong, mme motlhwa o o nwe.



Tshoswane e anya kgomo ya yôna.

Difala le tsôna ga di tlhokôfale mo seolong sa motlhwa, gonne ha peo ya majang le ya mabêlê e tlhotlhorêga, motlhwa o tlaa simolla go phutha ditlhaka tseo tsa dipeo, go ya go di boloka mo difaleng. Mme botlhale jwa motlhwa bo tlaa bonala foo, gonne o tlaa gonya pelo ya ditlhaka tsa mabêlê, gore e re le ge di ka kôlôba di se ka tsa uta le go senyega.

Motlhwa legale ga o ke o gonya dipelo tsa ditlhaka tsotlhe, gone ge o eletsa go ja botala (morôgô) o a tle o jale ditlhaka tse di itekanetseng, o di kolobetse ka mathe, e re ge di medile, di tlhabile, di jewe.

Tshoswane ebile e a itse ge go le molemô go fapaanya dijô gore go se jewê mofuta o le mongwe fela wa sejô ka metlha yotlhe, ka jalo e itse ge dinotshe di le molemô thata go jewa. Ke gona ka moo le tsôna di tlhôtlihông dithunya tsa ditlhare le tsa malômô go ntsha modula le dinotshe tse di mo teng. Kwa Amerika go nna mofuta mongwe wa tshoswane o go ka tweng ke lekuka la dinotshe la ditshoswane tse dingwe. Dia tle di phuthe dinotshe tsa dithunya, di tle go di katêla ka mometsô mo mpeng ya tshowane eo, go ya mpa e buduloge la go phanyêga, e be e pallwê ke go tsamaya. Ha jaanong mo marigeng



*Tshozwane seka
lekuka.*

go se na dithunya tsa go bapala dinotshe teng, di ye kwa di-ka-makukeng ao di fitlhe di tshikinye tshoswane eo, mme yôna e di ntshetse dinotshe ka maragô (leba setshwantshô).

Ditshoswane di rata nama thata. Selô se, se dira gore di nnê mabatlantwa. Di ka bônwa di bolotse ka masômôsômô, moabantwa (General) a di rulantse pila, somo lengwe le lengwe le gôgwa ke ntona, go rêkêgêla sera di sa go itse. Ge jaanong ditshoswane tse khibidu (makêkê, lorwe) di ka kgatlhana le tse ntsho (ntlopane), O tlaa fitlhela fa di neng di bolaana teng go tletse ditôtô, e le tshenyêgô e kgolo. Tse di fentsweng, ditôtô di tlaa rwalwa ke bafenyi, ba di isa seolong, mme go ya go jewa nama. Lekeke la batho le le ka tlang gae le sa rwala setôtô sa sera, ga le leselediwe go tsêna mo seolong.

Ditshoswane tse di fentseng dia tle di tsee le maé a dira tse di fentsweng, di a ise gae, gore

a thuthusêgê teng. Ditshoswane tse tsa boeng di ótliwa ka tlhokômêlô, e re di godile di diriwe batlhanka ba setšhaba sa bafenyi. Ha ka mosô di setse di fentse dira tse dintsi, mme batlhanka ba tsôna ba ntsifetse, ditshoswane tsa barena di bodufale, fela jaaka Baroma ba bogologolo. Go se dire sepe go a di kóafatsa, e re ge di tlhaselwa ke sera, di fenngwe, di fedisiwe.

Mefuta yotlhe ya ditshoswane e phedisanya ka kutlwanô e kgolo, e thusane mo ditirong tse tsotlhe. Ha e ka etsa tshoswane ngwe e bolaile seboko le ge e le tsiê, e tlaa bitsa tse dingwe, gore di tlê go e thusa go isa setoto kwa seolong. Di tlaa tla, tse dingwe di tshwara tsiê ka fa, tse dingwe ka kwa, tse dingwe di huhumêla ka fa tlase ga yôna di isa gae nama e kgolo eo.

Ha kwa seolong tsiê e pitlagana go tsêna ka mojakô, di tla e lokolola, di e kgabetla, mme jalo di e tsenya mo tlung. Go tlhôbôga ke selô se tshoswane e sa se itseng. Ha mo tseleng ya tsôna ya go bapala ditshoswane di ka fitlhela moedi wa metsi a a di thibêllang go ya pele, di tlaa wela mo metsing, di tshwaragana ka mebele go ya di fitlha kwa moseeja mme jalo di dira morathô ka mebele ya tsôna, o tse dingwe di tabêlang ka ôna go tsweletsa tsela kwa moseeja.

Ditshoswane le tsôna di na le dira tsa tsôna tsa tlhôlegô. Ke mefutanyana ya dinonyane, le thakadu. Motho ênê o di bolaya ka mekgwa e mentsi. A ka kgabetlela bojang jwa motlhoko le ge e le motlhaka wa mabêlê a sekgoa, a o apaya mo pitseng e kgolo, e go tshetsweng more o o bolayang mo go yôna, mme a gasanya dikgabêtlêlô tseo mo ditseleng tsa tsôna. Mokgwa o mongwe ke go bullêla mosi wa tšhefi mo mesimeng ya tsôna. Le gôna a ka êpa seólo sa motlhwa, a ntsha mohumagadi le ntlhwa e e mo teng, a naya dikgogo.

Bolêlang mefuta yotlhe ya ditshoswane tse
Lo di itseng, mme Lo leke go ntsha bahumagadi
ba tsôna, Lo tlê nabô sekolong.



Mohumagadi wa ditshoswane.

Thutô ya 15.

Disenyi mo masimong.

Diboko tse di fêtlhang mmopo (mmidi).

Seboko seo se fêtlhang ka ngwaga le ngwaga se senya mebopo le mabêlê a mantsintsi ka go fêtlha kutu ya semedi, mme jalo balemi ba masimo ba senyegelwe thata. Bophelô ba sebo-kwana seo bo tsamaya jaana:

Serurubele (mmaa dibokwana tse) se tsala maenyana a mannye a mapotokwane, a masweu mo letlhareng la mmopo, o se na go mela, mme moragô ga malatsinyana mae a thuthusege, go



Serurubele.

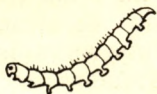


Maê.

tswe dibokwana. Tseo di simolle go ja e sa le foo, di phunye letlhare, di tsenelele kwa teng ga kutu, mmopó o simolle go swaba, o setlhafale matlhare, fa gongwe o be o swe.

Sebokwana seo ga se le ka bogagaru, ga se kgore, se ja go ya se fitlhêlê boleele jwa monwa-

na le mfama ($1\frac{1}{2}$ inch). mme jaanong se fetoge se tswe Setho (leba setshwantshô). Setho seo se



Sebokwana.



Setho.

nna ka mo teng ga kutu, gaufe le fa e tsenang mo mmung teng. go ya mariga a fete. E tlaa re selemo se atamêla, setho seo se fetoge gapê, se nne serurubele, se jaanong se tlaa simollang go tsala maé jaaka mmaasô ngôgôla; go tsamaye fela gape jaaka re setse re utlwile.

Tshenyô ya sebokwana se e ka thibelwa jang? Se na le baba ba tlhôlegô, ba ba re thusang go nyeletsa serurubele le bana ba sôna: — Baba bao re ka bala legakabe le letsho, le e a reng mmopo o kotutse le tsamae mo tshimong, le phatlole letlhaka le le nang le sebókó, le se ntshe, le se je.

O mongwe mofu (moruthwana). O a tle o tsome dibokwana tse, o di tshware, o di ise kwa sentlhageng sa ôna.

O mongwe gape ke ntsinyana e ea tleng e tsalele maenyana a yôna ka mo teng ga mae a serurubele a a mo 'letlhareng la mmópó, mme a senyege. Le motho ka nosi a ka thusa thata go fokotsa disenyi ka mekgwa e:-

a) A ka jala mmópó tikologong ya masimo a gagwe ge dipula tsa ntlha tsa kgogolammoko di na. Ge o tlhaba, dirurubele di tlaa tsalêla maé a tsôna mo mmopong oo, mme e re ha mong a tshimo a bôna ge mmopo o setlhafala, a itse ge o tseneletse ke dibokwana, a o kgaole gaufe le medi, a o ise sakeng gore dikgomo di oo je mmôgô le dibokwana tseo.

b) Ge ka mosô a sena go kotula masimo a gagwê, a otolê (a reme) letlhaka la mmopo, a le

ise kwa sakeng le lōna, mme jalo ditho di tlhoke, fa di ka dikang di robetse mariga teng.

c) Ge mo marigeng a ka lema (poraka) masimo a gagwe, gore magodi le dinonyane tse dingwe, di sêlê ditho le dibokwana tse mogoma o di ntsheditseng kwa ntlê; mme tse dinonyane di sa di bōnang, di bolaiwe ke seramê.

d) Ge a ka baya dijana tse di kgolwane mo masimong fano le fale, di tletse metsi a a tshetsweng mafura (Parafene), mme a pêga lobōne la (lantere) fa godimo ga metsi ao. Dirurubele le disenyi tse dingwe di tlaa fofêla kwa leseding, di fitlhe di wêla mo metsing, parafene e e phaphametseng mo godimo ga ôna e di bolaya tsotlhe.

e) A a se ka a nna a jala mmopo ka ngwaga le ngwaga mo tshimong, mme ka ngwaga o mongwe a ne a byala dinawa le maphutse le dilô tse dingwe. Foo diboko di tlaa swa tsotlhe, ka di phela ka mmopo fela. Ebile dinawa di tsisa monônô o mofya mo tshimong gore tse di tlaa byalwang isagwe di tle di belese gagolo.

A morutabana a ke a ne a tswela koa masimong mo marigeng a na le bana ba setlhophsa gagwe, mme ba fitlhe ba batle ditho tseo mo letlhakeng la mmópó, ba di tsenye mo letloleng la ditlhako (pokoso) gore ba tle ba iponne ka nosi, ka fa ditho tseo di fetogang dirurubele ka teng. Gape ba batlê maé a dirurubele mo matlhareng a mmopo, ba leke go dira setshwantshô sa serurubele, le sa seboko le sa setho.

Thutô ya 16.

Ntsi ya notshe.

Ditlhare tsotlhe tse di jewang tsa rona le ge di thuntse gagolo le gantle jang, ga di ka ke tsa enya leungwô lepe, ge di sa thusiwe ke dintsi tsa

dinotshe le ditshoswane ka go tsaya modula wa sethunya se, go o isa kwa sethunyeng se sengwe go se tsadisa.

Re ka ithuta tse dintsi mo motshitshing wa dinotshe. Tirô ga di e dire ka boipatlelô, di dirêla bontsi ba setšhaba. Jaaka re setse re utlwile ebile di thusa ditlhare go enya, di be di dire dinotshe tse di monate, tse di nang le molemô o mogo'o mo mothong ge a dii ja. Go batho ba ba bapalang ka dinotshe, motho a ba a bone £200 mo ngwageng ka go di rekisa.

Motshitshi wa dinotshe o na le mefuta e meraro ya dinotshe, e leng (1) kgosi ya tsôna, e le yôna e leng namagadi jaaka ya motlhwa, e feta tse dingwe ka boleele le ka boima. (2) Notshe tse tonanyana. Jôna e kima, fêla e khutshwane. (3) Notshe tse namagadi tsôna di dinnye, di fetwa ke tse dingwe, mme ke tsôna didiri tsa tlhoafalô.

Tirô ya mohumagadi (kgosi) ke go tsala maé, o a bêêla mo lehutsaneng lengwe le lengwe la lemêpê, e re a thuthusêga, a tswe mana. O na le go tsala mae ka fa a ratang ka teng, a a tswang dintsi tsa dinotshe tse tonanyana le tse namagadi. Mohumagadi ebile e na le lebôlla, le e ka reng ha go ka bônala mohumagadi yo mengwe mo setšhabeng, a mo tlhabe, a mmolae ka lona.

Dintsi tsa dinotshe tse tonanyana tsôna ga di na lebôlla, le gôna ga di sebetse. Palô ya tsôna mo motshitshing e ka nna 300, mme di tlamêlwa ke tse dingwe.

Mo motshitshing e le mengwe go badiri (babereki) ba ba ka nnang 50,000 go fitlhella 80,000, manamagadi fêla, ba tirô ya bôna e leng go baballa setšhaba sotlhe. Badiri ba, ba tsaya (tswina) matute a dithunya tsa ditlhare, a ye go tlatsa mamepe ka dinotshe tse di monate le tse di molemo o mogolo. Makgafa, a mamêpê ao a bopilweng ka ôna, ke modula, o le ôna dinotshe di e tsayang

mo dithunyeng tsa ditlhare le tsa malômô. Mana a baakanyediwa dijô di sele tsa ôna, le mohumagadi jalo.

Ha ka mosô setšhaba se godile thata, palô ya dinotshe e le e e ka fitlhêllang 100,100, badiri ba agele ntlwana e e motôpô fa thokô. Mo ntlwaneng e, mohumagadi o tlaa tsalêla leé teng, le e tlaa reng ha le thuthusegile, ngwana oo a otliwe ka dijô tsa mohumagadi. Ngwana yo, e tlaa re ha a godile, e le mohumagadi ka nosi, a kobe mmaagwê, a mo ntshe mo phalong, mmôgô le setšhaba sa gagwê, se palo ya sôna e ka fitlhêllang 40,000.

Pele ga moo bakeleki ba setse ba tsamaile go batla kwa go ka hudugêlwang teng, e ka ne e le letshwago mo kutung ya setlhare, gongwe lofaro (pharó) mo lefikeng, gongwe lepôkôsô. Ge phalô e bonywe, mohumagadi o tla isiwa teng, mme go theiwa (tlhôngwa), mmusô o mofya. Dinotshe di rata mohumagadi thata, nngwe le nngwe ya tsôna e rata go mmona ka letsatsi le letsatsi. Mme ge motho a ka tshwara mohumagadi a mo tsenya mo lepokosong (phalong) le lentlê le le dire-tsweng dinotshe, motshitshi o tlaa mo sala moragô, o fitlha o aga mo phalong e mphy'a e.

Mo letsatsing le le phatsimang dintsi tsa dinotshe di a tle di tsamaele kwa kgakala go batla dinotshe. Notshe e e leng modiri e tlhole e sebe-tsa ka malatsi a otlhe, go simolla ka masa go ya phirimane, mme e dira jalo go ya losong e fedisitswe ke tirô.

Motho ha a rata go bapala tôta ka dinotshe, o tshwanetse go ithêkêla phalo e e betletsweng dinotshe, a tloga a itirela tse dintsinzana ka fa selekanyong sa yôna. Mme a di tãka pila ka (ferefe), a di baya mo moriting wa ditlhare, gore letsatsi le se di fisê, le e seng phefô ya mariga, gongwe pula ya di tshwenya. Maoto a diphalô a a tsenye mo malekeng a a tshetsweng metsi go thibêla ditshoswane gore di se di tlasêlê.

Kwa Holland monna mongwe wa letlhale wa leina la Darwin, e kile ya re a bôna dinawa di sa enya pila, a lemoga ha molato e le gore ga go dinotshe. Mana a dinotshenyana tse di teng a na a jewa ke mabodi a a neng a atile thata, ka batho ba mafelo ao ba sa tshole katse. Ka kaelo ya letlhale le, batho ba batla dikatse, mme dikatse tsa bolaya mabodi, dinotshe tsa ntsifala, go tloga foo masimó a batho bao a belesa dinawa tse dikgolo. Selô se se re bontsha gore dinotshe di itse go thusa motho gagolo jang!

Ha O rafa diphalô tsa gago mo sebakeng sa ha mariga a atametse, O ne O di tlogêlêla mamêpê a a lekanyeng go di phedisa mariga, gore di se bopame.

Notshe ha e loma motho. lebôlla la yôna mmôgô le sebullana sa more (tšhefi) le a tle le kumuge kwa mmeleng wa yôna, le palella mo mothong. Ha jaanong a re ke tomola le-bôlla leo, a a se le tshware ka menwana, gonne ka go rialo o tlaa phyetlêlla more o o santseng o le mo sebulleng mo mmeleng wa gagwê, mmo go ruruga thata. A bogolo a le ntshe ka sepelete gongwe ka ntlhana ya thipa.

Maitekêllô: A bana ba tshware dintsi tsa dinotshe, mme ba dire ditshwantshô tsa mefuta e meraro eo ya tsôna. Le gôna a ba ke ba êlêtlhokô ka fa didiri di tsayang modula mo dithunyeng ka teng, di o rwale ka dipatana tse di mo maotong a moragô, go isa kwa phalong.

